

Андрій ДАНИЛЕНКО

Кафедра сучасних мов і культур
 Університет «Пейс», 41 Парк-Ров, 11-й поверх, кімната 1115
 Нью-Йорк, штат Нью-Йорк 10038
 adanylenko@pace.edu
<https://orcid.org/0000-0002-7710-4030>

ЗНЕГОЛОШУВАТИ ЧИ НЕ ЗНЕГОЛОШУВАТИ? ДО ІСТОРИЇ ОДНІЄЇ ПОЛЕМІКИ МІЖ ХАРКІВСЬКИМИ МОВОЗНАВЦЯМИ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ¹

У пропонованій статті розглядається полеміка, яка сталася наприкінці ХХ століття між двома харківськими мовознавцями С. І. Дорошенком і О. Г. Муромцевою. С. І. Дорошенко запропонував нову орфоепічну норму, згідно з якою дзвінкі шумні приголосні можуть знеголошуватися наприкінці слів у літературній українській мові. Ця пропозиція спиралася на той факт, що дзвінкі шумні в більшості українських говірок зазнавали в цій позиції знеголошення. О. Г. Муромцева відкинула цю пропозицію як таку, що віддзеркалювала наслідки впливу російської мови. Автор статті намагається примирити ці два погляди, покликаючись на перехід більшості українських діалектів від опозиції напруженості (із «пасивним одзвінченням» шумних наприкінці слова та перед іншими шумними), збереженої здебільшого в південно-східному та північному наріччях української мови, до опозиції за дзвінкістю з нейтралізацією перед усіма шумними в південно-західному українському наріччі. Автор порівнює знеголошення шумних в позиції кінця слова та перед іншими шумними в українських діалектах із схожим явищем у варшавському варіанті польської мови і пояснює знеголошення через втрату шумними ларингального елемента. Автор робить висновок, що С. І. Дорошенко і О. Г. Муромцева мали рацію у визначенні їхніх позицій щодо змін в нормах української літературної мови. Спираючись на діалектний матеріал, С. І. Дорошенко спромігся визначити тенденцію у розвитку фонематичної системи української мови, що була спричинена змаганням двох фонематичних систем, одна з яких ґрунтувалася на опозиції напруженості, а друга — на опозиції дзвінкості. З другого боку, О. Г. Муромцева обстоювала наддніпрянську (орфоепічну) норму, запроваджену нормалізаторами української мови ще за часів П. Житецького. Утім, спираючись на діалектологічний матеріал, С. І. Дорошенко випередив-таки свій час, з погляду нормалізації орфоепічних рис української мови.

¹ Статтю, що вперше з'явилася в збірнику «Z dziejów języków wschodniosłowiańskich» (ed. Jan Sosnowski, Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, 2004, S. 203–217), передруковано з дозволу видавництва та головного редактора. Для цього варіанта статті автор зробив текстологічні та бібліографічні зміни.

Цитування: Даниленко А. Знеголошувати чи не знеголошувати? До історії однієї полеміки між харківськими мовознавцями кінця ХХ ст. *Мовознавство*. 2025. № 2. С. 19–34. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-341-2025-2-002>

Citation: Danylenko A. (2025). Zneholoshuvaty chy ne zneholoshuvaty? Do istorii odniiei polemiki mizh kharkivskymy movoznavtsiamy kintsia XX st. [To be or not to be voiced? From the history of one polemics between Kharkiv linguists at the end of the 20th century]. *Movoznavstvo*, (2), 19–34. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-341-2025-2-002>

 Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Ключові слова: знеголошення, прикінцева позиція, фонематична напруженість, фонематичне одзвінчення, ларингалізація, мовні контакти, орфоепічна норма, літературна мова.

1. Вступ

У 1998 р. знаний харківський мовознавець С. І. Дорошенко оприлюднив у збірнику наукових праць «Лінгвістичні дослідження» Харківського державного (сьогодні — національного) педагогічного університету імені Г. С. Сковороди статтю із контроверсійною назвою «Оглушення дзвінких в кінці слова — орфоепічна норма української мови», що її передруковано пізніше в збірці його вибраних статей [див.: Дорошенко 1998, 2009]. Дарма що оприлюднена в «периферійному» збірнику, ця стаття була написана у свідомо загострених полемічних тонах, адже її автор замірявся на одну із «закономірних» орфоепічних рис сучасної української мови, а саме «вимову зі збереженням голосу *б, д, з, ж, г* та інших приголосних у кінці слів, а також у кінці *й* у середині складів перед глухими» [Наконечний 1969 : 371]. Спираючись на дескриптивний матеріал, про який ітиметься нижче, С. І. Дорошенко запропонував запровадити знеголошення дзвінких в кінці слів на кшталт *зара[s]* (*зараз*), *наро[t]* (*народ*) тощо як нову орфоепічну норму української літературної мови. Дорошенкова стаття викликала 2000 р. бурхливу реакцію О. Г. Муромцевої, відомого харківського філолога, яка працювала в тому самому навчальному закладі, що і її опонент. Покликаючись на «Орфоепічні норми та їх значення» в сучасній українській мові, остаточно узагальнені М. Ф. Наконечним 1969 р. [див.: Наконечний 1969; також 1951], О. Г. Муромцева відкинула запропоновану С. І. Дорошенком норму як таку, що загрожує «національній своєрідності української мови» з огляду на тиск російських орфоепічних норм [Муромцева : 14; див.: Зілинський : 302].

У цій розвідці ми стисло проаналізуємо засадничі положення теорії С. І. Дорошенка та критику їх з боку О. Г. Муромцевої, бо ж ці науковці дотримувалися різних поглядів на одне з прецікавих фонетичних явищ у говорах української мови — т. зв. сандгі на межі слів та перед глухими шумними — і його віддзеркалення в орфоепічних нормах української літературної мови. Спочатку ми обговоримо основні аргументи С. І. Дорошенка, згідно з якими знеголошення дзвінких наприкінці слів слід уважати за нову норму, та контраргументи О. Г. Муромцевої, яка виступила категорично проти внормування знеголошення дзвінких не тільки «в кінці слів» (у типологічних термінах — на межі слів), але й «перед глухими» (традиційно в українському мовознавстві — в кінці складів перед глухими). Після цього ми запропонуємо власне розв'язання цієї орфоепічної контроверзи. Наше пояснення ґрунтуватиметься на історико-фонологічних та ареально-типологічних засадах, що їх ми здавна застосовуємо у своїх працях з історичної діалектології та фонології [див., наприклад: Danulyenko 2005; 2013; 2015b].

2. Нова орфоепічна норма

Основні засади Дорошенкової теорії [Дорошенко 1998; 2009], згідно з якою позиційне знеголошення приголосних слід потрактовувати як нову орфоепічну норму, можна стисло переповісти так (щодо розлогої критики див. [Муромцева : 12–13]):

(1) Визнана в усіх наукових розвідках з історії української мови й шкільних підручниках та посібниках, дзвінка вимова приголосних наприкінці слів

(та перед глухими шумними в середині слова) як орфоепічна норма сучасної української мови не підтверджується ані науково, ані в живому мовленні. Ба більше — знеголошення дзвінких аж ніяк не є спричинене недбалою вимовою, а є відбиттям фонетичного позиційного процесу як загальномовної закономірності усного мовлення [Дорошенко 1998 : 4; 2009 : 18].

(2) Діалектні записи з різних українських наріч свідчать про порушення згаданої норми, адже, за словами С. І. Дорошенка, «зміна дзвінких на відповідні їм глухі засвідчується не лише в південно-західному, а й у значній групі говірок північного і південно-східного наріччя» [Дорошенко 1998 : 6].

(3) За вирішальний аргумент на користь висловленої гіпотези С. І. Дорошенко вважає римування слів із дзвінким і паристим глухим у поетів, що походили із різних теренів України, з-поміж них Тарас Шевченко (Черкаська область), Леся Українка (Житомирська область), Максим Рильський (Київська область), Олександр Олесь (Сумська область), Павло Тичина (Чернігівська область), Ліна Костенко і Іван Драч (обидва — Київська область); пор. *схід* — *літ* в поезії Миколи Бажана або *потух* — *плуг* у Максима Рильського [Дорошенко 1998 : 94; 2009 : 16].

(4) Знеголошення дзвінких наприкінці слів (і перед глухими шумними в середині слова, хоча, дивна річ, цю позицію С. І. Дорошенко ніде не згадує) властива українським мовцям різного віку, статі, освіти, а також як викладачам української мови середньої і вищої школи, так і «вченим-мовознавцям, журналістам, ведучим теле- і радіопередач» [Дорошенко 1998 : 3; 2009 : 12].

Розгляньмо Дорошкову аргументацію за наведеними пунктами.

Пункт (1) є надто загальниковим. По суті справи, С. І. Дорошенко підсумовує тут своє потрактування дзвінких приголосних на межі слів (і — додаймо — перед іншими глухими), а тому цей пункт можна тут залишити без обговорення (див. нижче Параграф 5). Принагідно зазначимо, що С. І. Дорошенко не згадав факультативний статус такого знеголошення в мовленні вчителів-словесників та вихователів дитячих закладів, ба й не залучив цього явища до відповідного розділу з «техніки мовлення» у своєму навчальному посібнику «Основи культури і техніки усного мовлення», який з'явився друком 2002 року [Дорошенко 2002].

Пункт (4) аж ніяк не є переконливим. Наприкінці ХХ ст., коли українська мова щойно вбивалася в колодочки в різних царинах суспільного життя після довшого часу її російщення, рівень того, що в українському мовознавстві дещо неохочливо називають «культурою мови», був дуже низьким, а надто в південно-східних регіонах України. Це не могло не вплинути на загальне знання української літературної мови, зокрема її орфоєпії. Утім, можна тільки почасті й дуже обачно пристати на думку О. Г. Муромцевої, яка у своїй відповіді С. І. Дорошкові написала, що через «русифікаторські тенденції попереднього періоду» є підстави піддати сумніву системний вияв спостережуваного знеголошення на межі слів та перед іншими глухими шумними, адже брак знеголошення дзвінких у цих позиціях «створює неповторне національне обличчя [української] мови» [Муромцева : 12]. Це твердження потребує мовознавчого осмислення, адже О. Г. Муромцева вдається тут до соціально-політичних загальників (див. Параграф 5).

Щодо пункту (3), то в цьому разі О. Г. Муромцева мала-таки цілковиту рацію, коли ствердила, що дзвінки (в римах із глухими) зберігають голос принаймні в основній частині артикуляції або на її самому початку, що є достатнім для акустичного вираження дзвінкого, а це не суперечить «неточному

римуванню», вповні прийнятному в поезії [Муромцева : 13]. За однакових місця і способу творення дзвінки та їхні знеголошені парники відрізняються лише наявністю або браком голосу. Певно, що така артикуляція й відповідна акустика аж ніяк не утруднюють сприйняття «неточного римування». Недарма Р. Якобсон, якого О. Г. Муромцева не згадала в цьому контексті, запропонував свого часу розглядати «неточне римування» як явище фонологічне (фонематичне), а не фонетичне [Jakobson]. Інакше кажучи, сприйняття відповідного римування ґрунтується не на звуках, а на системних (фонологічних / фонематичних) «уявленнях» про них. У сучасних термінах, тут може йтися про «неповне знеголошення» (incomplete devoicing) в прикінцевій позиції, або «неповну нейтралізацію дзвінкості», – явище, яке досить переконливо засвідчує взаємозв'язок фонетики із фонологією [Van Oostendorp : 1363–1365, 1371–1372].

Міркування О. І. Муромцевої щодо артикуляційно-акустичної природи дзвінких у римах із глухими збігаються зі спостереженнями українських фонологів та фонетистів. Зокрема, покликаючись на І. Зілинського [Зілинський], Ю. Шевельов допіру 1979 р. слушно зазначив, що сама дзвінкість приголосних наприкінці слова чи перед глухим у середині слова зберігається на фонологічному (фонематичному), але таки слабшає на артикуляційно-акустичному рівні [Shevelov : 474; український переклад див.: Шевельов : 614]. Іншими словами, дзвінки приголосні в таких позиціях починаються як дзвінки, але втрачають голос (дзвінкість) упродовж своєї артикуляції; наприклад, стверджується, що наприкінці слова «дзвінки» приголосні є глухими на перебігу 44,4–76,2% свого тривання. Проте й цього, як додає Ю. Шевельов, вистачає, щоб зберегти їхню фонематичну відмінність від глухих [Shevelov : 474; Шевельов : 614]. Хоча Ю. Шевельов не бачить шляхів до з'ясування часу початку часткового знеголошення та визначення його динаміки, є підстави пов'язати таке знеголошення з низкою інших звукових змін в історії української мови. До останніх, наприклад, можна віднести історично зумовлений «велярний статус» глоткового в південно-східному наріччі (та літературній мові), про що ми писали свого часу [Danylenko 2005 : 51–52].

Треба відзначити, що з усіх перелічених пунктів у теорії С. І. Дорошенка найпереконливішим є пункт (3), оскільки він спирається на діалектні записи. С. І. Дорошенко зужитковує тут матеріали відомих на його час українських діалектологів — Ф. Т. Жилка [Жилко] та С. П. Бевзенка [Бевзенко], а також діалектні тексти, вміщені в збірнику «Говори української мови» за редакцією Т. В. Назарової [Говори української мови]. Прикметно, що С. І. Дорошенко не використовує матеріалів «Атласу української мови» (АУМ), який, треба визнати, не містить карт із дистрибуцією знеголошення прикінцевих дзвінких по українських діалектах. Оскільки в основі української літературної мови лежать говори південно-східного наріччя (із певним домішком із північного та південно-західного наріч), а сама українська літературна мова має кілька регіональних (під)варіантів [Danylenko 2015 : 237–242; Даниленко 2017a : 153–156], то діалектні дані мають неабияке значення, принаймні, з двох поглядів. По-перше, діатопічне (просторове) варіювання у знеголошенні дзвінких у прикінцевій позиції є важливе з огляду на його проєкцію на діалектну базу нової української літературної мови (Даниленко 2017б : 456). По-друге, висвітлення діатопічного варіювання є доконечним для визначення історичної тенденції до знеголошення дзвінких приголосних на межі слів і перед іншими шумними в різних діалектних ареалах україномовних тере-

нів. Усе це дозволить визначити, чи запропонована С. І. Дорошенком орфоепічна норма має діалектні підстави.

У Параграфі (3) ми розглянемо діатопічне варіювання у знеголошенні дзвінких у зазначених позиціях в українському діалектному просторі й спробуємо окреслити таке варіювання з історичного погляду. З огляду на брак місця, ми не беремо тут до уваги діастратичне (соціально зумовлене) варіювання у знеголошенні дзвінких у прикінцевій позиції та перед іншими шумними, адже ця тема заслуговує на окреме дослідження, особливо якщо його поєднати з фактором діатопічним. Якщо ми зможемо, натомість, пояснити зміни в сандгі за дзвінкстю як такі, що заходили в різних діалектах різночасно (див. Параграф 4), то це допоможе визначити запропоновану С. І. Дорошенком нову орфоепічну норму в ареально-типологічних й історико-фонологічних термінах, про що йдеться у Параграфі 5.

3. Діатопічне варіювання

С. І. Дорошенко привернув увагу до загальноприйнятих поглядів на діалектне знеголошення приголосних як до таких, що не відбивають, на його погляд, справжнього стану з вимовою прикінцевих шумних [Дорошенко 2009 : 13].

Свій критичний огляд С. І. Дорошенко розпочинає з північного наріччя, покликаючись на праці Ф. Т. Жилка та С. П. Бевзенка. Нагадаймо, що Ф. Т. Жилко відзначив свого часу, що в цьому наріччі кореляція глухості / дзвінкості ґрунтується на збереженні дзвінкості приголосних у кінці слова і в кінці складів перед глухими [Жилко : 144]. С. П. Бевзенко так само написав, що в цьому наріччі «дзвінки приголосні в кінці слів і перед глухими звичайно зберігають дзвінку вимову» [Бевзенко : 201]. Утім, як додає С. І. Дорошенко [Дорошенко 1998 : 5; 2009 : 13], обидва автори зазначають, що в частині правобережнополіських діалектів, зокрема західних, приголосні втрачають дзвінкість перед глухими в середині слів, а частково також у кінці слів [Жилко : 163; Бевзенко : 2, 206], а волинсько-поліські дзвінки приголосні в середині слів перед глухими і в кінці слів утрачають повністю або частково свою дзвінкість [Жилко : 169; Бевзенко : 2, 207]. Як наслідок, С. І. Дорошенко робить цілком слушний висновок, що знеголошення дзвінких у кінці слів у північноукраїнських говорах представлено більшою мірою, ніж збереження дзвінкої вимови, що суперечить загальній орфоепічній характеристиці, за якою дзвінки зберігаються в прикінцевій позиції [Дорошенко 1998 : 5; 2009 : 13].

Н. Глібчук і О. Костів — автори найновішого посібника «Українська діалектологія» — слово в слово переповідають наведені твердження Ф. Т. Жилка та С. П. Бевзенка. Приміром, щодо волинсько-поліського говору, вони пишуть, що «дзвінки приголосні в середині слів перед глухими й у кінці слів повністю або частково втрачають дзвінкість» [Глібчук, Костів : 410]. Таке саме знеголошення, за твердженням цих авторів, властиве й правобережнополіському говору; виняток, мовляв, становить лівобережнополіський говір, де знеголошення дзвінких не відбувається [там само : 382, 393].

Коли йдеться про південно-східне наріччя, ми так само натрапляємо на суперечливі заяви щодо знеголошення приголосних у зазначених позиціях. Згідно з Ф. Т. Жилком, «дзвінки не наближаються у вимові до глухих <...> і не переходять у них» [Жилко : 243]. Натомість С. П. Бевзенко відзначає, що «в ряді степових говорів, зокрема західностепових, дзвінки приголосні в кінці слів і перед глухими нерідко оглушуються», й додає, що «в бага-

твох південно-східних діалектах (за винятком здебільшого степових) дзвінкі приголосні <...> не втрачають своєї дзвінкості» [Бевзенко : 239, 243]. Прикметно, що автори згаданого найсучаснішого посібника «Українська діалектологія» переказують мало не дослівно твердження Ф. Т. Жилка і С. П. Бевзенка, що, мовляв, у степовому говорі «дзвінкі приголосні *б, д, з, дз, дж, ж, з, т* перед глухими й у кінці слова часто оглушуються: *‘т’ашко і м’іх»* [Глібчук, Костів : 476]. Із цього погляду, важливим є спостереження, що його навела Л. П. Лисиченко у своїй кандидатській дисертації 1955 р., мовляв, у говірках східної Слобожанщини (Харківської області) дзвінкі приголосні в кінці слова або складу дещо послаблюють свою артикуляцію, а навіть підлягають повному оглушенню [Лисиченко : 45]. Щоправда, Л. А. Лисиченко не забарилася додати, що «ці випадки поодинокі, з’являються спорадично і є швидше тенденцією, ніж закономірністю» [там само : 45].

Говорячи про південно-західне наріччя, С. І. Дорошенко погоджується, що для більшості цих говорів властиве знеголошення дзвінких наприкінці слова [див.: Zilyns’kyj : 146–152; Del Gaudio : 80]. Як відомо, територія знеголошення приголосних, за Ф. Т. Жилком, у південно-західних говорах окреслена ізоглосою на південь від Володимира-Волинського — на захід від Дубна — Хмельницький — Кам’янець-Подільський [Жилко : 180–181, карта 13]. Дані Ф. Т. Жилка заповнюють наявну прогалину в «Атласі української мови», який не містить відповідних карт (див.: АУМ, 2). Щоправда, С. І. Дорошенко таки додає, що в частині подільських говірок «дзвінкі приголосні в кінці слів звичайно зберігають свою дзвінкість» [Дорошенко 1998 : 6, 2009 : 14; див.: Бевзенко 1980 : 217]. У своїй кандидатській дисертації 1955 р. С. І. Дорошенко згадує частину бойківських і середньозакарпатських говірок, а також поодинокі гуцульські говори, які зберігають дзвінкість у кінці слів [Дорошенко 2014 : 27; див.: Зілинський : 309–310]. Щойно 2023 р. Н. Глібчук і О. Костів уточнили, «у південних подільських говірках, які межують зі степовими південно-східного наріччя, втрата дзвінкості приголосних досить помітна: *‘бритко, ‘лошка, ‘б’іхти»* [Глібчук, Костів : 325]. На жаль, «Атлас української мови» не містить карт, за якими можна було б перевірити наведені спостереження, див.: (АУМ, 3); [Зілинський : 305].

Отже, фактологічний матеріал дав змогу С. І. Дорошенкові зробити кілька важливих висновків, з якими важко не погодитися, особливо якщо взяти до уваги відповідні твердження в найновішому посібнику з української діалектології 2023 р. [Глібчук, Костів]. Тим-то С. І. Дорошенко наголосив ще раз, що позиційна зміна дзвінких наприкінці слів на відповідні їм глухі засвідчується не тільки в південно-західному наріччі, але й у значній групі говірок північного й південно-східного наріч [Дорошенко 1998 : 6, 2009 : 14]. Ба більше (і це є найвагомішим «діатопічним аргументом»), С. І. Дорошенко додав, що знеголошення спостерігається у великих групах говорів, зокрема, правобережнополіських, волинсько-поліських і степових, поширених на значній території [там само]. Справді-бо, відповідні карти «Атласу української мови» засвідчують значне поширення таких діалектів: правобережнополіські і волинсько-поліські говори займають дві третини всього північного наріччя, а степові — половину території південно-східного (АУМ, 4, карта IV; 3, карта IX).

На доказ зазначеної дистрибуції кінцевих шумних у різних діалектах української мови С. І. Дорошенко так само наводить дані записів говіркового

мовлення представників різних діалектних ареалів [див.: *Говори української мови*]. Скажімо, попри твердження про те, що подільські говірки, як було зазначено, не знають знеголошення приголосних наприкінці слів, аналіз текстів, записаних, наприклад, у Гайсинському, Бершадському, Тульчинському, Барському, Жмеринському районах Вінницької області (тобто на території подільських говорів), доводить, що тут поширене знеголошення дзвінких на зразок *зара[s]* (*зараз*), *тире[t]* (*перед*), *хли[r]* (*хліб*) тощо [Дорошенко 1998 : 7; 2009 : 14].

Таким чином, діатопічне варіювання у викладі С. І. Дорошенка дає підстави взяти під сумнів твердження українських фонетистів про мало не суцільну дзвінкість приголосних на межі слів і морфем у говорах північного і південно-східного наріч. Хоча С. І. Дорошенко не здобувся на докладнішу статистику та діалектне картографування, наведені «відхилення» в знеголошенні дзвінких у прикінцевій позиції та перед іншими шумними трапляються у говірках, що територіально якщо не переважають, то принаймні просторово не поступаються тим діалектам, в яких не засвідчено знеголошення дзвінких у згаданих позиціях. Певно, що за такої дистрибуції постає питання, а наскільки збереження дзвінких шумних у відповідних діалектах можна розглядати, у згоді з О. Г. Муромцевою, як питому рису сучасної української мови [див.: Муромцева : 14].

Поставлене питання не є риторичним. Річ-бо в тім, що за наведеного діатопічного варіювання в знеголошенні дзвінких наприкінці слів та перед іншими шумними в українських говірках думка О. Г. Муромцевої (чи не першим її був висловив П. Житецький [Житецкий : 162]) втрачає на своїй евристичній силі.

Щоб пристати на бік С. І. Дорошенка або ж О. Г. Муромцевої, подивімося на згадане діатопічне варіювання під історико-фонологічним та ареально-типологічним кутом зору. Якщо ми зможемо визначити «історико-фонематичну логіку» знеголошення дзвінких у прикінцевій позиції в українських діалектах, то це дасть змогу спроектувати запропоновану С. І. Дорошенком нову орфоепічну норму на ареально-типологічний розподіл українських діалектів під оглядом сандгі за дзвінкістю. Усе, що залишиться зробити, — це узгодити таке пояснення з наявними орфоепічними нормами, зокрема тими, що їх обстоювала О. Г. Муромцева у своїй критиці Дорошенкової пропозиції.

4. Ареальна типологія сандгі за дзвінкістю

Задля ареально-типологічного потрактування пропозиції С. І. Дорошенка варто скористатися з теорії Г. Андерсена [Andersen 1969a; 1969b; 1977; 1986; див.: Danuilenko 2005 : 49–51; 2006 : 189–191] щодо сандгі за дзвінкістю в слов'янських, зокрема українських, діалектах. Згідно з Г. Андерсеном, українська мова зберігає в цілому спільнослов'янську фонематичну опозицію за напруженістю (*protensity*), тобто приголосні «*tenues*» (*T* — незвучні (глухі) напружені шумні *p, t, k* тощо) протистоять приголосним «*mediae*» (*M* — звучні (дзвінкі) ненапружені шумні *b, d, g* тощо). Інакше кажучи, українські шумні здебільшого протиставляються за напруженістю, за якої ознака дзвінкості є надлишкова. Напруженість, яка залишалася фонематичною ознакою у спільнослов'янській мові на протязі її діалектної диференціації, могла була спричинитися до зменшення напруженості звучних до нуля, звідки втрата праслов'янських йотацій та кількоступенева «леніція» (спірантизація) протослов'янського **g* [див.: Shevelov : 349–359;

Шевельов : 444–457]. В українській мові в позиції «ненапружений перед ненапруженим» для шумних приголосних, звук **g* просунувся ще далі — до фарингальної артикуляції [див.: Історія української мови : 165–170]. Натомість, як стверджує Г. Андерсен, брак лениції (спірантизації) рефлексів праслов'янського **g* у північних російських та середньоросійських говорах, нижньолужицькій, польській, кашубській, полабській мовах та в значній частині південнослов'янських діалектів можна пояснити переходом їхніх фонематичних систем до опозиції за дзвінкістю з нейтралізацією приголосних перед шумними [Andersen 1969a : 555–569].

Спираючись на Андерсенову типологію сандгі за дзвінкістю в східно-та західнослов'янських мовах [див.: Andersen 1986], М. Флаєр розробив детальнішу ареально-типологічну класифікацію східнослов'янського діалектного континууму [Flier : 146–148]. Він запропонував розрізняти, з одного боку, північну діалектну групу (більшість російських та північні білоруські говори) з ознаками фонематичної дзвінкості й нейтралізацією приголосних у позиції перед усіма шумними та, з другого, — південну групу, що має ознаки фонематичної напруженості (або ж її залишки). В українському ареалі фонематична напруженість ще й досі властива більшості східних українських говірок та літературній мові, яка демонструє часткову нейтралізацію на взірць *TM* → *MM*, як-от у слові *про*[z']*ба* (*просьба*). Натомість західним, зокрема й поліським, волинським, наддністрянським, подільським, буковинським, а також південно-західним діалектам притаманна повна нейтралізація *TM* → *MM*, *MT* → *TT*, наприклад, *ду*[š]*ка* (*дужка*). Утім, найбільш просунутим у цьому сенсі південно-західним говіркам властива нейтралізація на межі слів, як-от *ди*[t] (*дід*), яка охоплює й фарингальний *h*, хоча й на меншій території порівняно з губними та зубними шумними (див. : АУМ, 3 (3) : 243–244).

Сказане вище дає підстави для висновку, що, з історико-фонологічного погляду, протоукраїнські діалекти характеризувалися системою фонематичної напруженості, яка розвинулася спочатку в південно-західному ареалі і згодом просунулася далі на північній схід в напрямі до (постання) фонематичної дзвінкості. Можна простежити, що фонематична напруженість зберігається в цілому на сході українського діалектного континууму та відповідно в сучасній українській літературній мові. Утім, треба пам'ятати, що українські ненапружені (*M*) на зразок *b*, *d*, *g* тощо в позиції кінця слова та перед напруженими (*T*) на кшталт *p*, *t*, *k* тощо реалізуються вповні звучно лише за умови спеціальної дикції, адже за «неофіційного спілкування» ненапружені (звучні) шумні класу *M* артикуються лише із частковою «звучністю» і часом без ларингалізації, або «глотального дрижання» (*glottal vibration*) [див.: Andersen 1969b : 158].

Андерсенове припущення надто цікаве, щоб поминути в цьому зв'язку сучасну теорію «ларингальної філології», або т. зв. теорію «ларингального реалізму»². Ця фонологічна теорія розрізняє два основних типи фонематичних систем, що на них діє ларингальний контраст [див.: Honeybone]. Скажімо, система германських мов (англійської, німецької тощо) визначається, згідно з цією теорією, протиставленням приголосних за ознакою «відкрито-

² Висловлюю подяку О. Лебедівні, яка привернула мою увагу до цієї теорії та її наслідків для обговорюваної теми, а також допомогла з пошуками українських відповідників до англійських термінів.

сті» (spread glottis) чи «невідкритості» (non-spread glottis) голосової щілини, звідки контраст за придиховістю, як-от у такій серії [там само : 331]:

/p, t, k/ : /p^h, t^h, k^h/ неспецифікований : /відкритий/

Натомість фонематичні системи романських мов та польської [див.: Bethin] спираються на протиставлення за ознакою дзвінкості, а не за ознакою відкритості голосової щілини. Іншими словами, у польській системі (саме вона стосується нашої дискусії) маркований елемент протиставлення визначається дзвінкістю, або ларингалізацією (ознака *L*), тимчасом як немаркований елемент постає як глухий непридиховий (voiceless unaspirated) приголосний [Суґан : 46; Honeybone : 329–330]. Як і в більшості південно-західних українських говірок, протиставлення за дзвінкістю (ларингалізацією) в польській мові нейтралізується в позиції кінця слова, а також перед несонорними (шумними) приголосними. Скажімо, у фонематичних термінах прикінцеве знеголошення у варшавському варіанті польської мови (на противагу краківському) можна пояснити правилом деларингалізації /C^l → C^o/, де /C^l/ позначає ларингалізований, а /C^o/ — нейтральний приголосний. Фонетичний продукт після застосування цього правила уподібнюється глухому непридиховому шумному, наприклад, у прикінцевій позиції, пор. пол. *waga* (одн. наз. в.) ~ *wag* (мн. род. в.) «ваги; вага» [Суґан : 64]:

лексична репрезентація фонематична репрезентація фонетична репрезентація
/v^lag^l-/ → /v^lag^o/ > [vak]

Схема 1. Знеголошення (деларингалізація) у варшавському варіанті польської мови

На відміну від варшавського фонематична система краківського варіанта польської мови визначається відкритістю голосової щілини та «підсиленням пасивним одзвінченням» (enhanced passive voicing) немаркованого шумного не за активною ларингальною специфікацією, а за його звичайною інтерпретацією як немаркованого члена, тимчасом як глухі придихові шумні марковані за ларингалізацією. Отже, на відміну від «активного одзвінчення», що його спостерігаємо у варшавському варіанті польської мови, «пасивне одзвінчення» є менш глибинним, а відтак фонетичним за своєю природою, як представлено в схемі 2 [Суґан 2011 : 55–56, 61–62б 69].

лексична репрезентація фонематична репрезентація фонетична репрезентація
/v^oag^o-/ → /v^oag^o/ > [vak]

Схема 2. Знеголошення (деларингалізація) у краківському варіанті польської мови

У цілому, деларингалізацію у варшавському варіанті польської мови (див. схему 1) можна порівняти, якщо використовувати традиційну термінологію, зі знеголошенням (деларингалізацією) у південно-західному наріччі (з винятками, які впливають із спостережень С. І. Дорошенка) і більшості говорів північного та південно-східного наріччя, у яких деларингалізація трапляється в прикінцевій позиції та перед глухими шумними (див. схему 3).

лексична репрезентація фонематична репрезентація фонетична репрезентація
 /xl'ib'-/ → /xl'ib°/ > [xl'ip]

Схема 3. Знеголошення (деларингалізація) в українських діалектах

Зазначмо (тут я вживаю наказовий спосіб. – А. Д.), що, попри привабливість новітнього підходу до фактів слов'янських мов, передусім польської, парадигма «ларингальної філології», чи то пак «ларингального реалізму», не додає нічого посутнього до теорії Андерсена–Фласера. Річ бо в тім, що «ларингальна філологія» переймається переважно синхронним описом, але не реконструкцією можливих змін у фонематичних опозиціях, які визначають питомість тих чи тих звукових явищ, включно з їхнім відбиттям в орфоепічних нормах літературної мови.

Повертаючись до українського матеріалу, мусимо відзначити, що в південно-західних українських діалектах, у яких раніше розвинулася фонематична дзвінкість (ларингалізація) на місці фонематичної напруженості, збільшилася кількість шумних (через запозичення або експресивне та афективне мовлення). Невипадково саме в цих діалектах було запроваджено «новий» веллярний g_2 , який утворив опозицію з напруженим шумним k за дзвінкістю, а також нові африкати dz та $d\check{z}_2$ як дзвінки (M) паристі до шумних (T) ts і $t\check{c}$ [Danylenko 2005 : 50]. Статус цих африкат був і залишається доволі «непевним», адже вони функціонували й функціонують передусім у запозиченнях або як засоби експресивного та афективного мовлення. Вони постали в українських говірках приблизно водночас із запровадженням нового g_2 дотеперу в XVI – на початку XVII ст. [Shevelov : 627; Шевельов : 799]. Історично вторинне походження g_2 , dz та $d\check{z}_2$ внаслідок переходу до фонематичної дзвінкості у південно-західних діалектах пояснює «несприйняття» цих звуків, особливо g_2 , у тих східних діалектах та східному регіональному варіанті української літературної мови, в яких зберігається опозиція за напруженістю [див.: Danylenko 2005 : 52; Даниленко 2017 : 146–148; Danylenko 2015 : 228–230]; (АУМ, 3 (3), карти 11, 19). Через це заклики на кшталт «літеру t слід запроваджувати сміливіше, в ширшому обсязі» в українській літературній мові [Кобів, Содомора : 131] на час дискусії С. І. Дорошенка з О. Г. Муромцевою не мали під собою (як не мають сьогодні) жодних історико-фонематичних і ареально-типологічних підстав (див.: Danylenko 2005 : 52).

5. Кода

Наведена ареальна типологія сандгі за дзвінкістю, яка відбиває історичний перехід від фонематичної напруженості до фонематичної дзвінкості, пояснює діатопічне варіювання у знеголошенні приголосних у позиціях кінця слова та перед глухими шумними в різних українських діалектах. У говірках південно-західного наріччя, які раніше за решту українських діалектів перейшли до фонематичної системи дзвінкості, ми спостерігаємо знеголошення (деларингалізацію) приголосних у зазначених позиціях (на зразок варшавського варіанта польської мови), пор. *схема 1* і *схема 3*. Причиною переходу до нового типу фонематичної системи могли бути активні мовні контакти в межах польсько-литовської держави. Натомість частина архаїчних говірок південно-західного наріччя (деякі бойківські й середньозакарпатські говірки, а також поодинокі гуцульські діалекти) зберігає фонематичну напруженість, звідки брак знеголошення (деларингалізації) дзвінків у кінці слова та перед іншими шумними.

Мало не половина південно-східних говірок зберігає-таки фонематичну напруженість, за якої дзвінкість (ларингальний елемент) є надлишковою ознакою, через що знеголошення (деларингалізація) приголосних у зазначених позиціях унеможливилось, звідки згадуване визначення такої нейтралізації як «неповної» (див. *схему 4*).

лексична репрезентація фонематична репрезентація фонетична репрезентація
/xl'ib'-/ → /xl'ib'/ > [xl'ib°]

Схема 4. «Неповна нейтралізація дзвінкості» в українських діалектах та літературній мові

Утім, вартим уваги є поява такого знеголошення у степових говорах, в яких фонематична дзвінкість могла постати, як ми припускаємо, унаслідок активних мовних контактів від кінця XVI ст. [див.: Шевельов : 978; Shevelov : 767]. Мовні контакти на землях польсько-литовської держави так само могли вплинути на перехід від фонематичної напруженості до фонематичної дзвінкості у правобережнополіських і волинсько-поліських говорах. Так чи так, але український діалектний континуум демонструє історичну тенденцію до системного переходу від фонематичної напруженості до фонематичної дзвінкості, яка, на нашу думку, все більше увиразнюється з історичним посиленням мовних контактів у відповідних регіонах.

Треба признати С. І. Дорошенкові заслугу, що він, спираючись винятково на синхронний діалектний матеріал, подужав інтуїтивно відчутти історичну тенденцію до зміни фонематичної системи української мови — діатопічне змагання двох фонематичних систем, котрим притаманні фонематична напруженість і фонематична дзвінкість (ларингалізація) відповідно. Запропонована С. І. Дорошенком нова орфоепічна норма цілком відповідала цій тенденції, навіть, як ми заілюстрували, у кількісних показниках. Не дивно, що ця норма не могла задовольнити О. Г. Муромцеву та тогочасних нормалізаторів української мови. Після відновлення Україною незалежності на порядку денному стояла нагальна потреба в увиразненні (відтворенні) питомих рис мови, що на протязі століть зазнавала як спольщення, так і російщення.

Отже, суперечка С. І. Дорошенка з О. Г. Муромцевою мала принаймні дві причини. По-перше, територіально беручи, змагання відповідних фонематичних систем в українських діалектах на час дискусії С. І. Дорошенка з О. Г. Муромцевою було і, судячи з усього, залишається врівноваженим. По-друге, оскільки в основі літературної мови лежать переважно південно-східні говори, які своєю чергою поділені за фонематичною напруженістю і фонематичною дзвінкістю, то знеголошення дзвінких в позиції кінця слова та перед іншими шумними характерне передусім для південно-західного наріччя. Тим-то таке знеголошення (деларингалізація) не є прийнятне для прихильників «південно-східної» норми, навіть якщо це явище можна спостерігати сьогодні в половині говорів південно-східного наріччя.

Хоч як це дивно, але й С. І. Дорошенко і О. Г. Муромцева мали об'єктивну рацію. На час дискусії проблема полягала в тому, що запропонована С. І. Дорошенком норма літературної вимови випереджала (і, можливо, ще й досі випереджає) «історично запрограмовані» зміни у фонематичній системі українських діалектів незалежно від їхнього територіального поширення. З другого боку, критика О. Г. Муромцевої спиралася винятково на наявний

стан речей у фонематичній системі, немов «законсервованій» у середньо-наддніпрянській українській нормі від часів П. Житецького [див.: Єрмоленко : 412]. Утім, варто ще раз наголосити, що мовознавча прозорливість С. І. Дорошенка, підперта діалектним матеріалом, ще й досі випереджає свій час.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
- Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ДА «Піраміда», 2023. 552 с.
- Говори української мови / гол. ред. Т. В. Назарова. Київ : Наук. думка, 1977. 590 с.
- Даниленко А. До побудови соціальної типології української літературної мови. *Historický a sociolingvistický kontext kodifikácií slovenských spisovných jazykov / J. Glovňa (red.). Bratislava : Veda, 2017a. S. 145–161.*
- Даниленко А. Таки мертва чи «жива»? Про спадковість попередньої традиції в новій українській літературній мові. *Українська мова на осі часу. Василю Васильовичу Німчукові*. Київ : Інститут української мови НАН України, 2017б. С. 445–459.
- Дорошенко С. І. Українські говірки Путивльського і Буринського районів Сумської області. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2014. 228 с.
- Дорошенко С. І. Оглушення дзвінких у кінці слова — орфоепічна норма української мови. *Дорошенко С. І. Наукові простори* : вибр. пр.. Харків : Новое слово, 2009. С. 12–18.
- Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення. Харків: «ОВС», 2002. 143 с.
- Дорошенко С. І. Оглушення дзвінких у кінці слова — орфоепічна норма української мови. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. до ювілею д-ра філол. наук, проф. С. І. Дорошенка. Харків : Харків. держ. пед. ун-т, 1998. С. 3–11.
- Єрмоленко С. Я. Орфоепія. *Українська мова* : енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 411–412.
- Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Вид-во «Радянська школа», 1966. 307 с.
- Житецкий П. Очерк звуковой истории малорусского наречия. Киев : Унив. тип. 1876. 376 с.
- Злинський І. Так зване «sandhi» в українській мові. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannes Rozwadowski*. Cracoviae : Apud Bibliopolas Gebethner & Wolff, 1928. T. 2. С. 301–311.
- Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх та ін. Київ : Наук. думка. 1979. 367 с.
- Кобів Й. У., Содомора А. О. Правопис слів латинського та давньогрецького походження. *Український правопис: так і ні. Обговорення нової редакції «Українського правопису»*. Київ : УНВЦ «Рідна мова». Вид-во «Довіра», 1997. С. 131–132.
- Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Харків : Монограф, 2014. 147 с.
- Муромцева О. Г. Орфоепічні норми М. Ф. Наконечного та сучасні проблеми культури мови. *Вісн. Харків. нац. ун-ту*. 2000. № 491. Серія «Філологія». С. 11–14.
- Наконечний М. Ф. Орфоепічні норми та їх значення. *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика* / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1969. С. 370–401.
- Наконечний М. Ф. Фонетика. *Курс сучасної української літературної мови* / гол. ред. Л. А. Булаховський. Київ : Наук. думка, 1951. С. 126–287.
- Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. Харків : Акта, 2002. 1054 с.

- Andersen H. Sandhi and prosody: Reconstruction and typology. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe* / H. Andersen (ed.). Berlin, etc.: De Gruyter, 1986. P. 231–248.
- Andersen H. On some central innovations in the Common Slavic period. *Slovensko jezikoslovje: Nahtigalov zbornik. Prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija – 2. julija 1977* / F. Jakopin (red.). Ljubljana : Univerza, Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, 1977. S. 1–13.
- Andersen H. Lenition in Common Slavic. *Language*. 1969a. N 45. P. 553–574.
- Andersen H. Indo-European Voicing Sandhi in Ukrainian. *Scando-Slavica*. 1969b. N 15. P. 157–169.
- Bethin Ch. Voicing assimilation in Polish. *Journ. of Slavic Linguistics and Poetics*. 1984. N 29. P. 17–32.
- Cyran E. Laryngeal realism and laryngeal relativism: Two voicing systems in Polish? *Studies in Polish Linguistics*. 2011. N 6. P. 45–80.
- Danylenko A. How Many Varieties of Standard Ukrainian Does One Need? *Die Welt der Slaven*. 2015a. N 60/2. S. 223–247.
- Danylenko A. On the Mechanisms of the Grammaticalization of Comitative and Instrumental Categories in Slavic. *Journ. of Historical Linguistics*. 2015b. Vol. 5. N 2. P. 267–296.
- Danylenko A. Ukrainian in the Language Map of Central Europe: Questions of Areal-Typological Profiling. *Journ. of Language Contact*. 2013. N 6/1. P. 134–159.
- Danylenko A. Slavia et Islamica: Ukrainian in Context. München : Otto Sagner, 2006. 460 p.
- Danylenko A. From G to H and again to G in Ukrainian: between the West European and Byzantine tradition? *Die Welt der Slaven*. 2005. N 50/1. P. 33–56.
- Del Gaudio, S. An Introduction to Ukrainian Dialectology. Frankfurt am Main, etc. : Peter Lang, 2017. 128 p.
- Flier M. Segmentation, Rank, and Natural Class in Ukrainian Dialectology. *Harvard Ukrainian Studies*. 1994. N 18 (1/2). P. 137–153.
- Honeybone P. Diachronic evidence in segmental phonology: the case of laryngeal specifications. *The Internal Organization of Phonological Segments* / M. van Oostendorp, J. van de Weijer (eds.). Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2005. P. 319–354.
- Jakobson R. Linguistics and Poetics. *Style in Language* / Th. Sebeok (ed.). Cambridge, MA : Massachusetts Institute of Technology Press, 1960. P. 350–377.
- Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg : Carl Winter Verlag, 1979. 809 p.
- Van Oostendorp M. Incomplete devoicing in formal phonology. *Lingua*. 2018. Vol. 118. P. 1362–1374.
- Zilyns'kyj I. A Phonetic Description of the Ukrainian Language / Transl. and rev. according to the author's emendations by W. T. Zyla and W. M. Ayccock. Cambridge, MA : Harvard Ukrainian Research Institute, 1979. 212 p.

ДЖЕРЕЛА

АУМ Атлас української мови : в 3 т. /Д. Г. Бандрівський та ін. (уклад.). Київ :
Наук. думка, 1984–2001.

Дата надходження до редакції: 21.03.2025

Дата надходження після доопрацювання: 30.03.2025

Дата затвердження редакцією: 02.04.2025

REFERENCES

- Andersen H. (1986). Sandhi and prosody: Reconstruction and typology. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. H. Andersen (Ed.). Berlin, etc.: De Gruyter, 231–248.
- Andersen H. (1977). On some central innovations in the Common Slavic period. *Slovansko jezikoslovje. Nahtigalov zbornik. Prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija — 2. julija 1977*. F. Jakopin (Ed.). Ljubljana: Univerza, Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, 1–13.
- Andersen H. (1969a). Lenition in Common Slavic. *Language*, (45), 553–574.
- Andersen H. (1969b). Indo-European voicing sandhi in Ukrainian. *Scando-Slavica*, (15), 157–169.
- Bethin Ch. (1984). Voicing assimilation in Polish. *Journ. of Slavic Linguistics and Poetics*, (29), 17–32.
- Bevzenko S. P. (1980). Ukrainska dialektolohiia. Kyiv: Vyscha shkola. [In Ukrainian].
- Cyran E. (2011). Laryngeal realism and laryngeal relativism: Two voicing systems in Polish? *Studies in Polish Linguistics*, (6), 45–80.
- Danylenko A. (2005). From G to H and again to G in Ukrainian: Between the West European and Byzantine tradition? *Die Welt der Slaven*, (50/1), 33–56.
- Danylenko A. (2006). Slavia et Islamica: Ukrainian in Context. München: Otto Sagner.
- Danylenko A. (2013). Ukrainian in the language map of Central Europe: Questions of areal-typological profiling. *Journ. of Language Contact*, (6/1), 134–159.
- Danylenko A. (2015a). How many varieties of standard Ukrainian does one need? *Die Welt der Slaven*, (60/2), 223–247.
- Danylenko A. (2015b). On the Mechanisms of the Grammaticalization of Comitative and Instrumental Categories in Slavic. *Journ. of Historical Linguistics*. Vol. 5 (2), 267–296.
- Danylenko A. (2017a). Do pobudovy sotsialnoi typolohii ukrainskoi literaturnoi movy. *Historický a sociolingvistický kontext kodifikácií slovanských spisovných jazykov*. J. Glovňa (Ed.). Bratislava: Veda, 145–161. [In Ukrainian].
- Danylenko A. (2017b). Taky mertva chy zhyva? Pro spadkovist poperednoi tradytzii v novii ukrainskii literaturnii movi. *Ukrainska mova na osi chasu. Vasyliu Vasylovychu Nimchukovi*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 445–459. [In Ukrainian].
- Del Gaudio, S. (2017). An Introduction to Ukrainian Dialectology. Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang.
- Doroshenko S. I. (2014). Ukrainski hovirky Putyvlskoho i Buriatynskoho raioniv Sumskoi oblasti. Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. S. [In Ukrainian].
- Doroshenko S. I. (2009). Ohlushennia dzvinkykh u kintsi slova — orfoepichna norma ukrainskoi movy. Doroshenko S. I. *Naukovi prostory: vybrani pratsi*. Kharkiv: Novoie slovo, 12–18. [In Ukrainian].
- Doroshenko S. I. (2002). Osnovy kultury i tekhniky usnoho movlennia. Kharkiv: OVS. [In Ukrainian].
- Doroshenko S. I. (1998). Ohlushennia dzvinkykh u kintsi slova — orfoepichna norma ukrainskoi movy. *Linhvistychni doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats do iuvileiu doktora filolohichnykh nauk, profesora S. I. Doroshenka*. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet, 3–11. [In Ukrainian].
- Flier M. (1994). Segmentation, rank, and natural class in Ukrainian dialectology. *Harvard Ukrainian Studies*, 18 (1/2), 137–153.
- Hlibchuk N., Kostiv O. (2023). *Ukrainska dialektolohiia*. Lviv: DA «Piramida». [In Ukrainian].
- Honeybone P. (2005). Diachronic evidence in segmental phonology: The case of laryngeal specifications. *The Internal Organization of Phonological Segments*. M. van Oostendorp, J. van de Weijer (Eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 319–354.

- Hovory ukrainskoi movy. (1977). T. V. Nazarova (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Iermolenko S. Ia. (2004). Orfoepiia. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 411–412. [In Ukrainian].
- Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka. (1979). M. A. Zhovtobriukh et al. (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Jakobson R. (1960). Linguistics and poetics. *Style in Language*. Th. Sebeok (Ed.). Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, 350–377.
- Kobiv Y. U., Sodomora A. O. (1997). Pravopys sliv latynskoho ta davnohretskoho pokhodzhennia. *Ukrainskyi pravopys: tak i ni. Obhovorennia novoi redaktsii «Ukrainskoho pravopysu»*. Kyiv: Dovira, 131–132. [In Ukrainian].
- Lysychenko L. A. (2014). Hovirky Slobozhanshchyny: poliaspektnyi analiz. Kharkiv: Monohraf. [In Ukrainian].
- Muromtseva O. H. (2000). Orfoepichni normy M. F. Nakonechnoho ta suchasni problem kultury movy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia filolohiia*, (491), 11–14. [In Ukrainian].
- Nakonechnyi M. F. (1969). Orfoepichni normy ta ikh znachenia. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Vstup. Fonetyka*. I. K. Bilodid (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 370–401. [In Ukrainian].
- Nakonechnyi M. F. (1951). Fonetyka. *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / L. A. Bulakhovskiy (Ed.)*. Kyiv: Naukova dumka, 126–287. [In Ukrainian].
- Shevelov Iu. (2002). Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy. Transl. from the English. Kharkiv: Akta. [In Ukrainian].
- Shevelov G. Y. (1979). *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Van Oostendorp M. (2018). Incomplete devoicing in formal phonology. *Lingua*. Vol. 118, 1362–1374.
- Zhitetskii P. (1876). Ocherk zvukovoi istorii malorusskogo narechiia. Kyiv: University Printing House. [In Russian].
- Zhylko F. T. (1966). *Narysy z dialektolohii ukrainskoi movy*. Kyiv: Radianska shkola. [In Ukrainian].
- Zilynskiy I. (1928). Tak zvane «sandhi» v ukrainskii movi. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannes Rozwadowski*. Vol. 2. Cracoviae: Apud Bibliopolas Gebethner & Wolff, 301–311. [In Ukrainian].
- Zilyn'skyj I. (1979). *A Phonetic Description of the Ukrainian Language*. W. T. Zyla, W. M. Aycock (Transll., Revs.). Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute.

SOURCES

AUM Atlas Ukrainskoi Movy, 3 vols.. D. H. Bandrivskiy et al. (Comps.). Kyiv: Naukova dumka, 1984–2001 [In Ukrainian].

Received: 21.03.2025

Received in revised form: 30.03.2025

Accepted: 02.04.2025

Andrii DANYLENKO

Department of Modern Languages and Cultures
Pace University, 41 Park Row, 11th Floor, Room 1115
New York, NY 10038
adanylenko@pace.edu

**TO BE OR NOT TO BE VOICED? FROM THE HISTORY OF ONE
POLEMICS BETWEEN TWO KHARKIV LINGUISTS AT THE END OF
THE 20TH CENTURY**

The article investigates a polemics which took place between two Kharkiv linguists at the turn of the 20th century, S. I. Doroshenko and O. H. Muromtseva. S. I. Doroshenko advanced a new orthoepic norm, according to which voiced obstruents should be allowed to be devoiced word-finally (and before other obstruents) in literary Ukrainian. This proposal was supported by the fact that the voiced obstruents in the bulk of Ukrainian dialects are produced as voiceless in this environment. O. H. Muromtseva rejected this proposal as motivated by the Russian language influence. The author tries to reconcile the two opinions, based on the transition of the Ukrainian dialects from a phonemic opposition of protensity (with passive voicing in the final position and before the other obstruents), retained largely in Southeast and North Ukrainian, to a phonemic voicing system with neutralization before all obstruents in Southwest Ukrainian. The final devoicing in the Ukrainian dialects is compared with a similar phenomenon in Warsaw Polish and explained as a loss of the laryngeal element. The author draws a conclusion that both S. I. Doroshenko and O. H. Muromtseva were right in defending their stances toward the changes in literary Ukrainian. Accounting for the available dialectal material, S. I. Doroshenko managed to outline a developmental tendency in the history of Ukrainian, caused by a competition between the two phonematic systems in the language, one based on protensity and the second on phonemic voicing. On the other side, O. H. Muromtseva defended the Dnieper Ukrainian (orthoepic) norms first introduced by the normalizers in the times of P. Zhytetskyi. However, supported by dialectal evidence, the perspicacity of S. I. Doroshenko goes ahead of time in terms of the normalization of the orthoepic norms of the Ukrainian language.

Keywords: devoicing, word-final position, phonemic protensity, phonemic voicing, laryngeal, language contact, orthoepic norm, literary language.